

ADVENT U DUGOPOLJSKOJ TRADICIJSKOJ KULTURI

UDK: 27-565.2+39]:911.374.2Dugopolje
398.332.41
398.22+929:2-36
39:27-312.1
Primljeno: 7. veljače 2021.
Izvorni znanstveni rad

JOSIP RADOVAN
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Poljička cesta 35
21000 Split, HR
jradovan@ffst.hr
dr. sc. HELENA DRAGIĆ
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Poljička cesta 35
21000 Split, HR
hdragic@ffst.hr

Advent je početak liturgijske godine, a posebno se svetkuju spomendani svete Barbare, svetoga Nikole, Bezgrešnoga začeca Blažene Djevice Marije, svete Lucije, svetoga Tome. Advent završava Badnjakom. Advent karakteriziraju vjerski i sujetovni običaji. Vjerski običaji ogledaju se u misama zornicama, molitvama, postom, ispovjedima, škropljenjima na Badnjak. U Dugopolju blagdan Svih Svetih smatra se 'prvim Božićem'. Spomendane svetica i svetaca u adventu prate drevni običaji, obredi, divinacije, ophodi i koledarska čestitanja. U adventu se nisu smjela organizirati veselja ni svadbe. Posebna pozornost pridaje se djeci. Na spomendane sv. Barbare, sv. Nikole biskupa i sv. Lucije djeca se simbolično nagrađuju. Na Badnjak se velika pozornost pridaje upokojenim članovima obitelji što se ogleda u molitvama za pokojne i paljenjem svijeće za pokojne. Starinski se običaji s vremenom modificiraju, pokatkad revitaliziraju, ali i zaboravljaju zbog čega prijete njihov prelazak u zaborav i nestanak.

Temeljem znanstvene literature i izvornih terenskih zapisa interpretiraju se terenski zapisi koji su prikupljeni na području Dugopolja u razdoblju od 2016. do 2022. godine.

Ključne riječi: legende, hagiografija, običaji, spomendani, koledanje

UVOD

Dugopolje je naselje koje se nalazi u Splitsko-dalmatinskoj županiji, a smješteno je uz istoimeno polje (po kojemu je i dobilo ime) pod planinom Mosor. To je najveće naselje u istoimenoj općini koja, uz Dugopolje, ubraja još tri naselja: Koprivno, Kotlenice i Lisku. Zbog njezina položaja, tu se općinu često naziva „predvorjem Dalmatinske zagore”. Iako se ime Dugopolje prvi put u pisanome obliku spominje davne 1283. godine,¹ u jednome kupoprodajnom ugovoru koji je pisan latinskim jezikom, na tome su području pronađeni ostaci iz doba neolitika što ukazuje da je ono i ranije bilo naseljavano.

Svaki narod i svako mjesto, bilo grad ili selo, ima običaje koji se nazivaju narodnima. Narodni su običaji ono što definira svaku društvenu zajednicu i njezin život, pritom pomažući u njegovanju i očuvanju tradicijske kulturne baštine. Čovjekova pripadnost određenoj skupini ljudi ogleda se upravo kroz običaje po kojima se različite zajednice najviše i razlikuju. Dakle, koliko god sva mjesta Dalmatinske zagore imala sličnosti kada se govori o običajima vezanima za određene dane, toliko imaju i različitosti koje su specifične od mjesta do mjesta pa se tako i Dugopolje po svojim tradicijskim posebnostima izdvaja od ostatka okolnih mu mjesta.

Običaji najviše nastaju iskustvom i ljudskim navikama, ali i raznim pučkim te crkveno-vjerskim tradicijama. Kada se govori o podjeli narodnih običaja, postoje godišnji (kalendarski) običaji koji su vezani uz određene dane u godini, životni (obiteljski) običaji koji se odnose na važne događaje u životu (kao što su rođenje, ženidba, smrt i sl.) te oni običaji koji se vežu uz rad (gospodarski). Godišnji se običaji ponavljaju svake godine, a vežu se uz godišnja doba te zadane crkveno-kalendarske datume zbog čega se crkveno-vjerske tradicije često preklapaju s tim pučkim godišnjim običajima.

1 Usp. Krešimir Kužić: *Povijest Dugopolja i njegovih sela*. U: Ante Gulin (prir.): *Zbornik radova Općine Dugopolje*. Zagreb-Dugopolje 2001., 149-248.

Budući da je adventsko vrijeme u Hrvata izrazito bogato, bilo simbolički, bilo sadržajno, ovaj se rad bavi crkveno-pučkom tradicijom i običajima vezanima uz to razdoblje na području Dugopolja.

U radu je predstavljen istraživački rad koji je proveden na terenu u razdoblju od 2016. do 2021. godine. Pored terensko-istraživačkoga rada i metode intervjua, u radu su korištene i metode deskripcije, analize, komparacije te sinteze. Cilj rada jest zapisati i tako sačuvati od zaborava, tradicije i običaje dugopoljskoga kraja vezane uz adventsko vrijeme. Svi terenski zapisi navode se izvorno kako su rečeni u svrhu očuvanja autentičnosti govora karakterističnoga za dugopoljski kraj. Kazivači su u većini prilika i sami bili sudionici ispričanih običaja dok su o nekim običajima saznali usmenom predajom od svojih starijih.

ADVENT

Prva nedjelja adventa jest ona koja je najbliža spomendanu svetoga Andrije² koji se obilježava 30. studenoga. U ponedjeljak, nakon prve nedjelje došašća, počinju rane jutarnje svete mise – zornice (zora kao simbol Kristova dolaska). Zornice se najčešće održavaju u šest sati ujutro, a na njima narod moli i pjeva u čast Majci Mariji.

Tijekom liturgijske godine ne postoji razdoblje koje više obiluje raznolikim običajima, vjerovanjima i tradicijom od adventskoga i božićnoga ciklusa običaja, odnosno adventa ili došašća.³ To je razdoblje od četiri nedjelje koje prethode Božiću, tj. simbolom su četiriju tisućljeća od samoga stvaranja svijeta pa sve do dolaska Isusa Krista. Advent predstavlja nadu i iščekivanje dolaska Spasitelja i Otkupitelja svijeta.

2 Sveti je Andrija bio ribar iz Betsaide u Galileji. Isus ga je prvoga pozvao da bude apostol. Stoga se naziva Prvopozvani. Brat je apostola Šimuna Petra. Prema predaji, svojim je propovijedanjem obratio veliki broj ljudi na kršćanstvo zbog čega je rimski upravitelj grada Patrasa u Grčkoj pomislio kako će doći do narodnoga ustanka. Zbog toga je Andriju dao uhvatiti, a zatim ga podvrgnuo mukama te ga na kraju razapeo na križu. Vjeruje se kako je taj križ bio u obliku slova X što objašnjava zašto je takav oblik križa postao njegovom svetačkom oznakom i danas se naziva Andrijinim križem. Križ u obliku slova X nalazi se i na zastavi Škotske čiji je zaštitnik svetac. Na njegov bi spomendan djevojke obično nagađale o budućemu ženiku, ali i o budućnosti općenito (usp. Anđelko Badurina (ur.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb 1979., 114).

3 Riječ advent dolazi iz lat. *ad-venio* što znači doći, odnosno dolaziti, otuda i naziv *došašće*.

U Dugopolju pripreme za Božić počinju od 23. studenoga na spomendan sv. Klementa, zaštitnika stoke, no u ovome se kraju blagdan Svih Svetih (1. studenoga) smatra „prvim Božićem”.⁴

U adventskome razdoblju Hrvati katolici najviše obilježavaju spomendane: sv. Barbare, sv. Nikole, Bezgrešno začće Blažene Djevice Marije, sv. Lucije, sv. Tome, Badnjak. Uz te su se spomendane uvijek obilježavale i tri nedjelje ususret Božiću koje nose nazive Djetinjci, Materice i Očići. Uz svaki od tih spomendana vežu se specifični narodni običaji, obredi, poslovi i vjerovanja. Također, u navedenome periodu nije bilo dopušteno organiziranje ni održavanje bilo kakvih veselja i svadbi.

SVETA BARBARA

Sveta je Barbara jedna od četrnaest svetaca i svetica pomoćnika u nevoljama. Njezin se spomendan obilježava 4. prosinca kada se u nekim mjestima darivaju dobra djeca, a kažnjavaju ona loša.

Prema predajama, Barbara je rođena krajem 80-ih godina 3. stoljeća, najvjerojatnije u Nikomediji (današnji grad Izmir) koji je tada bio među najvažnijim gradovima na sjeverozapadu poluotoka Male Azije. Otac joj je bio Dioskor, bogati trgovac purpustom, koji ju je, budući da je bila iznimna ljepotica, držao zatvorenu u visokome tornju kako je nitko ne bi vidio i odveo od njega. Kada joj je otac otišao na dug put u neku daleku zemlju, riječ o kršćanstvu došla je i do Barbare koja se zainteresirala i dala pozvati vjeroučitelja Valerijana koji se prurušio u liječnika kako stražari ne bi shvatili o čemu je riječ. S vremenom je zavoljela kršćanstvo i prihvatila ga kao svoju vjeru.⁵

Počelo joj je smetati što u tornju postoje samo dva prozora pa je majstoru naredila neka napravi još jedan, a on je prema istoku napravio i mramorni križ

4 Za Hrvate koji žive na području Bosne i Hercegovine početak adventa označava spomendan sv. Katarine Aleksandrijske koji se slavi 25. studenoga. Tu se sveticu, Kristovu nebesku zaručnicu, ubraja među četrnaest Božjih pomoćnika i pomoćnica. Ponajprije se smatra zaštitnicom žena i djevojaka jer su se upravo na njezin spomendan Hrvati ženili za vrijeme turskih okupacija – u isto se vrijeme znalo ženiti i šezdesetak mladića i djevojaka. Taj je običaj uveden kako bi što više parova izbjeglo „pravo prve bračne noći”, a čuvao se sve do 60-ih godina prošloga stoljeća. Više u: Marko Dragić: *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Mostar 7/2011., 260-286.

5 Usp. Helena, Dragić: *Osobna imena motivirana imenima ranokršćanskih mučenica*. Croaticaet Slavica Iadertina, Zadar 13/2017., br. 2, 239.

za koji se kaže da i danas postoji na tome mjestu. Barbara je blagosloвила taj križ vodom, koju je zagrabila s vrela, a za istu se govori da je čudotvorna. Postoji dosta slučajeva gdje su bolesni, a ustrajni u svojoj vjeri, na tome vrelu ozdravili. Nakon povratka s puta, Dioskor je vidio promjene na tornju te upitao majstora i Barbaru za objašnjenje, na što mu je ona rekla kako tri prozora simboliziraju Presveto Trojstvo kojemu se trebaju klanjati, a da križ predstavlja otkupljenje.

Dioskora je cijela ta situacija toliko razbjesnila da ju je htio ubiti mačem, no dogodilo se čudo i Djevica ju je prebacila u planinu u kojoj su dvojica pastira čuvala svoje ovce i vidjela taj čin.⁶ Otac je krenuo u potragu i na putu susreo pastire od kojih je jedan rekao kako je nije vidio dok je drugi bio zao i odmah prstom pokazao na mjesto gdje se skrivala. Kada je čula za izdaju, Barbara je proklela zlog pastira i njegovo blago – njega je pretvorila u kamen, a ovce u skakavce. Uхватivši Barbaru, Dioskor ju je dao utamničiti, a kasnije i odveo pred suca Marcijana ne bi li je on osudio na teške muke. Sudac joj je dao na izbor: da se žrtvuje njegovim bogovima i tako se poštedi ili da umre u najstrašnijim mukama, na što je ona rekla kako se već ponudila svome Bogu (Isusu Kristu). Suca je to razjarilo i naredio je neka je svuku i bičuju te po ranama utrljaju sol, ali Barbara je sve to podnijela. U ponoć joj se, dok je bila zatvorena, ukazao njezin Gospodin u svjetlosti, koji ju je blagoslovio i rekao joj da treba imati povjerenja i biti jaka zato što će na nebu svi njezini ovozemaljski bolovi prestati. Sutradan je sudac Barbaru dao objesiti među dvama rašljastim stablima te je naredio da je tuku maljem po glavi, na što se ona opet preporučila Bogu. Nakon što je i te muke izdržala, Marcijan je naredio da je razodjenu i tako provedu gradskim ulicama kako bi je osramotili. Međutim, u gradu se spustila magla i potpuno se smračilo, ali je Bog po treći put uslišao njezine molitve i poslao joj anđela odjevenoga u bijelo. Tada je sudac odredio da je ubiju mačem pa ju je otac odveo na planinu. Ondje se opet molila Bogu Ocu koji joj je poručio kako je vrijeme da mu se pridruži na nebu, na što se ona predala ocu Dioskoru i bila je pogubljena. Međutim, po silasku s planine, pravda je sustigla Dioskora tako što ga je udario grom i pretvorio u pepeo.⁷

6 Druga verzija legende nalaže kako su se zidovi rastvorili pomoću čega je Barbara otrčala u šumu pokraj tornja, dok treća verzija govori o stijeni koja se otvorila pred Barbarom u kojoj je ona tako pronašla skrovište.

7 Usp. Marko Dragić: *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Zagreb13/2015., br. 2, 143-145; Erhard Gorys: *Leksikon svetaca*. Jastrebarsko 2003., 67-69.

Sveta Barbara umrla je oko 305. godine, a vjeruje se kako je istoga dana (možda i iste godine) mučeništvo podnijela sveta Julijana Nikomedijska.⁸ Sv. Barbara je zaštitnica od nagle i nepripravne smrti, groma, požara i groznice. Također je zaštitnica topnika i općenito vojnika te rudara i radnika koji obavljaju po život opasne poslove.⁹

Po božićnim obredima i običajima, spomendan sv. Barbare često je smatran i prvim glasnikom Božića. Budući da je od Barbarina dana do Božića preostao dvadeset i jedan dan, tada bi narod krenuo sa stavljanjem zrnja pšenice u tanjuriće ili kakve posude. Ta se pšenica zalijevala svakoga dana, a sve s ciljem prizivanja što bolje ljetine – u narodu se vjerovalo kako će ta zasađena pšenica biti pokazatelj naredne godine u smislu plodnosti usjeva. Pšenica do Božića naraste i nekoliko centimetara u visinu, a tada ljudima posluži kao ukras, koji se najčešće stavi ispod bora, te se u nju uvijek stavlja svijeća,¹⁰ a ona se palila na Badnjak, za vrijeme božićnoga i novogodišnjega ručka. Također, neki su je palili i na Staru godinu, kao i na Sveta Tri kralja. Ovisno o visini koju bi pšenica dosegla, narod bi proricao o urodu, ali i o blagostanju u narednoj godini.

Taj je spomendan poznat kao Varin dan jer je u nekim mjestima običaj spremati *varu*, odnosno varivo. Nekoliko dana ranije, domaćice/pastirice skupile bi drva potrebna za potpalu vare, a slagale su ih na malene hrpe koje se nazivaju *Varinim balicama*. Te bi hrpe donijele na komin i zapalile, a zatim postavile kotao u kojemu je bilo sočivo na komaštre. Domaćice bi pripremile sočiva: suhoga boba, suhoga graška, graha, leće, raži, pšenice i dr. Vara je bila simbol obilja u narednoj godini, a jeli su je svi ukućani (i to za sva tri dnevna

8 Sveta je Julijana bila mučenica iz Nikomedije koja je živjela za vrijeme najvećega progona kršćana. Prema legendi, bila je zaručena za nikomedijskoga upravitelja Eulogija. Budući da je bila ustrajna u svojoj kršćanskoj vjeri, od Eulogija je prije udaje tražila da se preobradi na kršćanstvo. Njezina oca, a kasnije i Eulogija, to je razljutilo zbog čega je Julijana podvrgnuta velikim mukama. Bičevana je, potom uronjena u kotao koji je bio pun rastaljenoga olova, a mučeništvo je završilo odrublivanjem glave. Smatrana je zaštitnicom roditelja, kao i bolesnika, posebice onih koji pate od kakvih mučnina, zaraznih bolesti ili groznice. U ikonografiji se sv. Julijanu prikazuje kako se bori s krilatim vragom jer postoji predaja koja kaže kako mu se suprotstavila i izvrgla ga ruglu (Jacobus de Voragine: *Zlatna legenda ili Štiva o svecima, svezak prvi*. Preveo fra Stjepan Pavić, Zagreb 2015., 182-183).

9 Marko Dragić: *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Zagreb 13/2015., br. 2, 147.

10 U mnogim domaćinstvima u pšenicu se stavljaju tri svijeće koje simboliziraju Presveto Trojstvo.

obroka jer se samo to i spremalo), gosti, čak i blago. Taj običaj pomalo izumire, a do njega se drži samo u nekim krajevima, uglavnom na području Konavala.¹¹

Stari je običaj u Slavoniji da se na Barbarinje osoba ogrne plahom te sa šipkom u jednoj i torbicom s darovima u drugoj ruci obilazi malu djecu simbolično šibajući zločestu, a nagrađujući dobru djecu.¹²

SVETI NIKOLA

Sveti Nikola Mirski odnosno, kako ga još nazivaju Nikola Barski, biskup je podrijetlom iz Myre. Jedan je od najštovanijih i najomiljenijih svetaca svih vremena, a njegov je kult raširen koliko na Istoku, toliko i na Zapadu. Njegov je spomendan 6. prosinca. Smatran je zaštitnikom pomoraca i putnika, neudanih djevojaka, dječice, sirotinje, trgovaca, bolesnika i dr.

Nikola je rođen koncem 3. stoljeća, a bio je sin imućnih i bogobojaznih roditelja koji su živjeli na području Likije, u Myri (danas odgovara gradu imena Demre u pokrajini Antaliji). Stric mu je bio Nikola stariji, mirski nadbiskup koji je svoga nećaka i zaredio kada je zapazio njegov svećenički poziv. Kada su mu roditelji umrli od posljedica kuge, mladi je Nikola svu ostavštinu razdijelio siromašnima i osnovao samostan. Nakon stričeve smrti, zaputio se na hodočašće do Palestine. Po povratku s puta, mirski kršćani izabrali su ga za novoga biskupa.¹³ Oko 310. godine, za vrijeme Galerijeve vladavine, Nikola je utamničen i mučen. U svome gradu Myri je i umro, najvjerojatnije između 345. i 350. godine. Neki talijanski trgovci¹⁴ godine 1087. uzeli su njegove kosti i prenijeli ih u Bari zbog čega ga se i naziva Nikola Barijski. Prijenos Nikolinih kostiju rezultirao je porastom njegove popularnosti u Italiji, a tako i proširenjem njegova kulta s Istoka na čitavi Zapad.¹⁵

11 Usp. Marko Dragić: *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Zagreb 13/2015., br. 2, 159-160.

12 O tome više: Marko Dragić: *Hrvatski tradicijski adventski i božićni ophodi i običaji namijenjeni djeci*. U: *Dijalekti, jezična povijest i tradicija: Zbornik u čast Josipu Liscu*. Zadar 2020., 229.

13 Prema jednoj predaji, neki je svećenik u noći začuo glas koji mu je rekao kako će novi biskup biti prvi svećenik koji narednoga jutra kroči u crkvu, pod uvjetom da, također, nosi ime Nikola. Nikola je rano ujutro pošao u crkvu na molitvu i tako je izabran za novoga biskupa (usp. Jacobus de Voragine: *nav. dj.*, 25-31).

14 Negdje se spominju i talijanski vitezovi.

15 Usp. Erhard Gorys: *nav. dj.*, 289-291.

Postoji više legendi iz života svetoga Nikole, od kojih jedna govori o tome kako se, kada je sv. Nikola putovao u Svetu Zemlju, nebo zacrnilo i nastala je velika oluja koja je skoro dovela do potonuća broda. Na sreću, svetac je u tome trenutku zaprijetio valovima, na što su se oni, kao i vrijeme, smirili. Zbog ovoga je događaja sv. Nikola smatran zaštitnikom svih putnika i mornara. Prema najpoznatijoj legendi, jedan je čovjek naglo osiromašio, a imao je tri kćeri spremne za udaju. Svima trima je Nikola osigurao miraz tako što je tri uzastopne noći kroz prozor gurnuo vrećicu koja je bila puna zlatnika. Nakon što je treće večeri domaćin otkrio njegov identitet, Nikola ga je zamolio da ga nikome ne izda. Time je postao zaštitnikom neudanih djevojaka, udavača, ali i pomoćnikom djevojaka koje su u nevolji. Otu-da sežu korijeni tajnoga darivanja dobre djece, odnosno stavljanja šiba lošoj djeci.¹⁶

Bošković-Stulli zapisala je sličnu predaju u kojoj sv. Nikola daruje sirote djevojke pod nazivom *Sveti Mikula je bacija novac u kuću*:

Da su tri ćere bile, sve tri sirote. Umra in je otac i ostale sve sirote. I kad je bilo, došle su više velike cure i imale se udat, jedna se imala udat. Al neće ih niko da uzme. Ka e sirotinja, nima ništa. A znate kako je prije bilo na nadnici, nisu bile kako danas nadnice. I niko, i niko, i počelo se govorit da će je neko uzesti. A kako će je uzesti ka je sirotinja. Kad jednu noć, ništo palo kroz prozor u kuću. Ništo palo. Šta je palo, šta je palo – ka se oni digli ujutro, a oni našli kesu novca u kući. Otklen in kesa novca u kući? A oni svi veseli. A da in mati govori: – Dico moja, ko zna čigovo je to, je l to možda kikkod raj nas skušati, za da nismo mi to krele, more poslin... I one to toliko vrimena ne tile, ne tile dirati, hoće li se ko najti, hoće li ko govoriti čigovi su novci. Niko, niko, niko. E onda one: Fala Bogu – govori. A da je bila crkva svetoga Mikule. I išli u crkvu, govori, zafaliti svetomu Mikuli ki nam je – govori – bacija novac u kuću. I kad je bilo, kupila ona dotu i udala se za toga čovika. Ka je bilo došla druga ćer za udati se, onda i opet palo noćun u kuću. I opet kesa u kući. Kad je ono bilo, i ope se udala druga ćer i donila dobru dotu. Govori, otklen, oni sirotinja – govori – a dobru dotu donila. I kad je bilo treća ćer, jedna ostala ko matere. A sa ki će ju vazest? A našo se jedan siromah, govori: – Pa, sirotinja ko sirotinja i – govori – pa ćemo preživiti iz dana u dan – govori – ćemo preživiti. I kad je bilo, ka se ona imala venčati, i ope pala kesa na pod. I treća kesa. Ki? Sveti Mikula je bacija kесе, i sve tri ćere usrećija i uda i postale dobre žene i odgojili dobru dicu. I zafalili svetomu Mikuli ki ih je nadarija na dar.¹⁷

16 Usp. Marko Dragić: *Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*. Ethnologica Dalmatica, Split 22/2015, br. 1, 8-11.

17 Maja Bošković-Stulli: *Usmene pripovijetke i predaje*. Zagreb 1997., 427.

Kako je Nikolinje jako blizu svetkovini Božića, tri vrećice sa zlatnicima koje je Nikola u navedenim predajama ubacivao počele su se uspoređivati s darovima triju mudraca za Isusa Krista, zbog čega su nikolinjski običaji darivanja stopljeni s onim božićnima. Djeca su večer uoči spomendana sv. Nikole pisala pismo svecu u kojemu bi ga uvjerali da su bili dobri, a isto tako bi se trudili i što bolje očistiti svoje čizmice¹⁸ kako bi dobili što bolje darove jer se govorilo da o čistoći obuće ovisi i kvaliteta samih darova. Te bi iste čizmice stavili na neki prozor u kući, nekad i ispod njega. Često bi se u čizmu stavila i šiba koja je služila kao opomena lošoj djeci, ali i poticaj da dogodne budu što bolja kako je ne bi opet dobili. Darivalo bi se uglavnom voće i orašasti plodovi kojih se imalo u kući – jabuke, orasi, bademi, suhe smokve, a ako je tko mogao, bio bi i poneki bombon. Ovaj običaj obilježnja iznimno je odgojnoga karaktera.¹⁹

Obilježavanje spomendana sv. Nikole, koji je često omiljen među današnjom djecom, u hrvatsku je narodnu tradiciju ušlo relativno nedavno, tako što su stranci donijeli taj običaj. Maja Alujević prenosi dio iz kultne Kovačićeve knjige *Smij i suze starega Splita* u kojemu se govori kako su Dalmatinci poprimili venecijanske običaje zbog čega je sv. Lucija uvijek bila smatrana svetačkom darovateljicom te kako je štovanje sv. Nikole počelo tek poslije Prvoga svjetskoga rata kada u Split dolaze činovnici i službenici iz raznih dijelova svijeta i donose svoje običaje, zbog čega su se počeli gubiti oni stariji.²⁰ Pretpostavlja se kako se obilježavanje spomendana sv. Nikole u Dalmaciji najviše proširilo kroz škole i dječje vrtiće te tako ustalilo i u domovima naroda. I u Dugopolju je nikolinjsko darivanje postalo uobičajeno relativno nedavno – više se darivalo za Lucinje:

*Ka' san ja bila dite, najviše je darivala sveta Luca, a rjeđe, tek kasnije, Nikola. Za Nikolu dobiješ naranču i Bog te veselija, dok bi za Lucu dobili suvi' smokava, bajama, oraja... Našla bi se i koja jabuka. Za Božić se, naprimjer, ništa ne bi dobivalo, al' danas je sve obrnuto. Danas se za Lucu više dica ni ne darivaju, za Nikolu bude neki mali poklon, a za Božić dobiju trista poklona i uvi' nezadovoljni.*²¹

18 Nekada su se stavljale i čarape, ovisno o tome koliko je tko imao, a one bi se vješale na kvake od prozora ili vrata.

19 Usp. Marko Dragić: *Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*. *Ethnologica Dalmatica*, Split 22/2015., br. 1, 11-16.

20 Maja Alujević: *O blagdanu svete Lucije*. *Ethnologica Dalmatica*, Split 15/2006., 107-108.

21 Zapisao sam 2021. godine u Dugopolju po kazivanju Mile Balić (djev. Balić), rođene 1949. godine.

Sveti Nikola biskup zaštitnik je: „djece, pomoraca, djevojaka, siromaha, studenata, farmaceuta, pekara, ribara, zatvorenika, trgovaca, putnika, vlakovođa, traktorista, motorista, biciklista, bolesnika, umirućih”.²²

Spomendan sv. Nikole biskupa u Hrvata pratili su ophodi osobe preobučene u biskupa koja bi u ruci nosila darove. Druga osoba, sva u crnom i s lancima, predstavljala bi Krampusu te bi obilazili domove u kojima bi bilo male djece. Krampus je simbolično napadao djecu, a sv. Nikola ih branio i darivao.²³

MLADINCI

Taj se dan u narodu još naziva i Ditići, Ditinci, Djetići ili Mladenci,²⁴ a obilježava se treće nedjelje ususret Božiću. Sačuvao se običaj koji nalaže da tada stariji prijete djeci zbog čega ih djeca moraju darivati. Djecu se učilo kako se ne smiju svađati i kako uvijek trebaju biti poslušna jer će im u protivnom izaći čirevi po stražnjici.²⁵ To se pravilo o poslušnosti u Dugopolju primjenjivalo, kako za djecu, tako i za nevjeste:

*Prije je bila tradicija da se poštiva. Nije smila ni nevista svekrvi i svekru odgovorit, nit je smila šta radit. Šta ti se zapovidi, ima da odradiš.*²⁶

BEZGREŠNO ZAČEĆE BLAŽENE DJEVICE MARIJE

Bezgrešno začće Blažene Djevice Marije spomendan je koji se slavi 8. prosinca. U razdoblju adventa, Blažena je Djevica Marija, uz maloga Isusa, u glavnoj ulozi zbog čega se njoj u čast održavaju zornice – ranojutarnje mise.

Simbolika začća ogleda se u samom liku Djevice Marije koja se ukazivala narodu, a najpoznatiji je primjer sa sv. Bernardicom,²⁷ kojoj je, kada su je pitali

22 Marko Dragić: *Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*. Ethnologica Dalmatica, Split 22/2015., br. 1, 6.

23 O tome više: Marko Dragić: *Hrvatski tradicijski adventski i božićni ophodi i običaji namijenjeni djeci*. U: Dijalekti, jezična povijest i tradicija: Zbornik u čast Josipu Liscu. Zadar 2020., 231-234.

24 Isti naziv u narodu nosi i spomendan Nevine dječice koji katolici slave 28. prosinca, zbog čega ih treba razlikovati.

25 Marko Dragić: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*. Crkva u svijetu, Split 43/2008., br. 3, 430.

26 Mila Balić, Dugopolje, 2020. god.

27 Bernardica je rođena 1844. godine u Lourdesu gdje, šesnaest godina poslije, ulazi u konvikt časnih sestara i tu ostaje šest godina, nakon čega zauvijek napušta svoj rodni grad. Stiže u samostan u grad Nevers gdje provodi ostatak svojega kratkoga redovničkoga života. U tom

za ime, kazala da je ona bezgrešno začeca. Tim se danom slavi Blažena Djevica Marija koja je jedina izuzeta od svih grijeha (tako i onoga istočnoga) počinjenih za vrijeme svojega svetačkoga života. Držalo se da su se jedino na spomendan Bezgrešnoga začeca Blažene Djevice Marije, u cijelome adventskome razdoblju, momci i djevojke mogli sastajati, kao i održavati manja slavlja uže rodbine.²⁸ Narod je na taj dan, pod uvjetom da nije na spomendan sv. Barbare, stavljao pšenicu u posudicu ili tanjurić kako bi ona narasla dovoljno velika do Božića.

MATERICE

Druge nedjelje pred sam Božić obilježavaju se Materice, odnosno Majčice²⁹ ili Majke nebeske. Muškarci na taj dan ucjenjuju žene i djevojke, a djeca svoje majke te od njih traže otkup pa ih one darivaju. Uglavnom su to jabuke, orasi, suhe smokve, ispleteni terluci ili kakvi drugi prigodni darovi. Ponekad bi se djeca išla našaliti tako da pripreme konop pa bi nakon toga prijetila svojoj majci da će je njime objesiti ne bude li se iskupila. Ona bi to uradila tako što im je davala razne slatkiše i voće. Isto tako, znala su djeca ići po susjedstvu i čestitati Materice drugim ženama i majkama, zbog čega su im one morale nešto dati zauzvrat. Poklon bi uglavnom bilo voće koje su već imale u svojim kućama.³⁰

Materice su se čestitale i u Dugopolju gdje bi djeca išla po susjedstvu i ženama/majkama pjevala prigodnu pjesmu, a zauzvrat bi tražila darove:

*Faljen Isus, gazdarice,
čestitan ti Materice!
Ja san doša, znaš,
da mi nešta daš!*

samostanu Bernardica nastavlja proživljavati razne aspekte Gospine poruke svijetu (čiji je ona posrednik) koji uključuju molitvu, pokoru, kao i trpljenje za grešnike, međutim, ostala je sretna jer je stalno mislila na obećanje Blažene Djevice Marije kako će je učiniti sretnom na drugome svijetu. Umrula je 1879. godine, s navršениh svega trideset pet godina života. Blaženom je proglašena 1925. godine, a svetom osam godina poslije, 1933. godine. Njezin se spomendan obilježava 16. travnja. Više u: Marko Dragić: *Sveta Bernardica u hrvatskoj usmenoj lirici*. Suvremena pitanja: časopis za prosvjetu i kulturu, Mostar 14/2012., 85-99.

28 Usp. Marina Asturić: *Advent u bročansko-stonskoj tradicijskoj kulturi*. Ethnologica Dalmatica, Split 25/2018., 103; Marko Dragić: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*. Crkva u svijetu, Split 43/2008., br. 3, 421-423.

29 Riječi *materice* i *majčice* zapravo su umanjenice množine riječi *mater*, odnosno *majka*.

30 Usp. Marko Dragić: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*. Crkva u svijetu, Split 43/2008., br. 3, 430-431.

*Ja san stiga priko mora
da mi dadeš koji oraj!
Snašla me je vel'ka muka,
ajde, daj mi i jabuka!
Ja san doša priko strane
da mi dadeš malo 'rane!
Vidiija san i ovaca,
daj ti meni i novaca!
Na polju je zdravo zima,
molin te i čašu vina!
Ja san doša priko polja
da mi bude bolja volja.³¹*

Navečer bi mladići išli kod djevojaka na sijelo³² i od njihovih majki tražili otkup ako su zaručke već bile obavljene. I u Dugopolju se tada običavalo ići na sijelo:

Prije je tad znalo bit silo, išlo se uvečer na silo. Momke dočeka voda, a ako je ko bija imućan, staviija bi vina malo. Unda bi momci, zaručnik skupa sa svojim prijateljima, sidili do jedno dvi-tri ure po noći, unda bi išli ća. Cure bi isto bile tu, one bi plele terluke i čarape. One bi znale bit i u kući...³³

Prije bi u Dugopolju zetovi na taj dan ophodili svoje punice, a ne obrnuto kako je inače bilo karakteristično za taj dan, a one bi im „vraćale” za Uskrs:

Za Materice, sad da imaš zeta, zet bi donija dar punici i donija bi jon cipele. Taki je bija običaj. A punica bi za Uskrs zetu jaja nosila, kad bi se mlada koja udala. Za prvi Uskrs, čak i drugi, treći, kako koja može. Di su bile jedinice, tu bi bilo i za duže godina. Di i' je pet, šest, ko će in svima nosit. To bi se i stotine jaja,

31 Mila Balić, Dugopolje, 2022. god.

32 Sijela se održavaju i traju od kasne jeseni pa sve do kraja zime, odnosno do kraja ožujka. Sijelo je naziv za sastanke prijatelja i susjeda u nekoj kući i organizira se povodom završetka kakvih poslova (komušanje kukuruza, pletenje i dr.) ili, pak, u nedostatku zabave u hladnim zimskim večerima. Ono se najčešće održava srijedom, subotom ili nedjeljom. Žene i djevojke prije na sijelima znale su plesti i presti zbog čega je nastao i naziv *prelo*, no on je s vremenom iščeznuo. Na sijelima bi se pjevale pjesme, pričale svakakve priče (često i one mitske i demonološke), igrale bi se razne igre i sl. Sijela su prije služila kao mjesta sklapanja novih poznanstava pa tako i sklapanja i dogovaranja brakova (Josip Miličević: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 5-6/1967., br. 1, 511).

33 Mira Radan (djev. Jurenić), rođena 1942. godine u Dugopolju, kazivala 2021. godine u Dugopolju.

*i više, nosilo. Išli bi u Sinj pa bi čak i pokvarenih jaja kupili. Gori bi žene jadne, za dobit koji dinar, skupljale jaja pa se jaja i pokvare. Takvo je bilo vrime. Osobito gori po Sinjskoj krajini, gori Bitelić i ono, jadne žene nisu imale oklen dobit dinar, unda ako bi imale koju kokošicu, uvijek kupi jaja unaprid za Uskrs, računaju da će doć žene za nasadit zeta, šta bi se reklo. To bi se računalo ka nosi se mladoj neka rađa dicu, da napredak ide.*³⁴

SVETA LUCIJA

Lucija je bila mučenica iz Sirakuze na Siciliji koja je rođena 284. godine u bogatoj plemenitaškoj obitelji, a umrla 20 godina nakon, 304. godine, za vrijeme najvećih progona kršćana. Njezina majka Eutihija bolovala je od teške neizlječive bolesti zbog čega se Lucija uputila na hodočašće u Kataniju do groba sv. Agate.³⁵ Ondje joj se svetica i ukazala, rekavši joj da će joj se majci bolest povući i da će ozdraviti, no da će ona podnijeti mučeništvo. Lucija je onda odlučila kako će svoje imanje podijeliti siromašnima (kao što je napravio i sv. Nikola), nakon čega je pobješnjeli zaručnik prijavljuje rimskom načelniku rekavši mu da je ona kršćanka. Ona je nastavila ustrajati u svojoj vjeri čak i kada su drugi vjerovali da će od nje odustati. Budući da je sve što je imala razdijelila sirotinji, izjavljuje kako joj je preostalo jedino još sebe žrtvovati svome Gospodinu. Kada je kazala kako iz nje progovara Božji Duh, sudac joj se izrugao zaprijetivši da će je dati odvesti u javnu kuću i tako je osramotiti, a sve s ciljem da je taj Božji Duh ostavi. Pri samome pokušaju da je odvedu, predaja nalaže

34 Mila Balić, Dugopolje, 2020. god.

35 Sveta je Agata živjela u 3. stoljeću, a rodom je s otoka Sicilije. Govori se da je bila djevojka iznimne ljepote, a svoju je dušu i tijelo posvetila Kristu Spasitelju. Kada je tamošnji upravitelj Kvintijan saznao za njezinu ljepotu, naredio je da je dovedu kod njega u palaču. Nakon što ona ni nakon mnogobrojnih ponuda nije htjela zanijekati Krista, izjavivši kako pripada isključivo svojem nebeskomu zaručniku, Kvintijan ju je odlučio kazniti najokrutnijim mukama. Naredio je da joj škarama odrežu grudi, a potom je bace u vatru, no ona biva spašena Božjim čudom. Prema predaji, sv. Petar joj je tu noć došao u pratnji anđela i iscijelio ozlijeđene grudi, a veliki ju je potres spasio od vatre. Izmučena, Agata naposljetku moli za smrt ne bi li se spasila od daljnjih muka. Kada je prošla godina dana od njezine smrti, lavina užarene mase provalila je iz vulkana Etna što je moglo dovesti do potpunoga uništenja Katanije zbog čega je sav narod pohitao na Agatin grob. Nakon što su na koplje natakneli svetičinu svilenu koprenu, pošli su prema vatrenoj bujici koja je, došavši do moći sv. Agate, skrenula u stranu što je rezultiralo time da grad ostane pošteđen. Vidjevši ovo čudo, velik se dio naroda preobratio na kršćanstvo (Anđelko Badurina (ur.): *nav. dj.*, 104).

kako je niti jaram volova nije uspio pomaknuti s mjesta. Nakon što mu to nije uspjelo, rimski ju je načelnik dao zapaliti, no njoj ni vatra ništa nije mogla. Lucija je umrla tek kada ju je jedan od rimskih vojnika bodežom probo u vrat.³⁶

Prema jednoj predaji, mučenje sv. Lucije kulminiralo je kada su joj izvadili oči. Međutim, ona je nekim čudom i bez njih uspjela vidjeti, zbog čega je se u hrvatskoj narodnoj tradiciji uvijek povezuje upravo s vidom. Prije nego je umrla, vjeruje se da je predvidjela skorašnju smrt cara Dioklecijana, ali i prestanak tada aktualnoga progona kršćana. Njezina su se proricanja nedugo nakon smrti i ostvarila.³⁷

Postoji i druga legenda o sv. Luciji koja se veže uz njezine oči. Naime, jednoga od njezinih prosaca očarale su njezine lijepe oči toliko da se nije mogao susprezati zbog čega je stalno navaljivao na nevinu djevojku. S obzirom na to da se bojala da bi njezine oči mogle navesti mladića na kakvo zlo, odlučila ih je sama sebi iskopati te ih je poslala servirane na pladnju. Čim je mladić vidio njezinu žrtvu, koja ga je u potpunosti očarala jer pokazuje snagu vjere, prešao je na kršćanstvo. Zbog toga čina sv. Luciju se u ikonografiji često prikazuje kako u rukama drži pladanj na kojemu su njezine oči. Ponekad je se prikazuje i sa svjetiljkom³⁸ koja simbolizira božansku mudrost.³⁹ Njezin se spomendan obilježava 13. prosinca.

Mnogi koji imaju problema s vidom, odnosno očima općenito, mole se i zavjetuju sv. Luciji. U narodu se držalo da se na taj spomendan ne smiju naprezati oči zbog čega su se žene odmarale od izrađivanja ručnih radova – nisu ni tkale ni šile. Na taj su spomendan pripreme za proslavu Božića u punome tijeku. Oni koji to već nisu napravili na spomendane sv. Barbare ili sv. Nikole, odnosno na dan Marijina bezgrešnoga začeca, posadit će pšenicu na spomendan sv. Lucije.

Na Lucinje bi ljudi počeli izrađivati drveni tronožac, koji bi kasnije, ako bi bio dovršen do Badnjaka, sa sobom ponijeli na polnoćku zato što je postojalo vjerovanje da bi onaj tko bi se na njega popeo uspio uočiti vješticu.⁴⁰ Također,

36 Helena Dragić: *nav. dj.*, 244.

37 Marko Dragić: *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata*. Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno nasljeđe, Mostar 24/2010., 134.

38 Svjetiljka predstavlja spomenuto svetičino viđenje sv. Agate koja joj je, ukazavši se, rekla: „Lucijo, ti si doista svjetlo!” Inače, ime Lucija dolazi od lat. riječi *lux* što znači svjetlo.

39 Maja Alujević: *nav. dj.*, 110.

40 Međutim, ako bi netko u tome i uspio, morao se požuriti kući da stigne prije nego bi misa završila kako ga ne bi vještice uhvatile pa kaznile. O vješticama i drugim demono-

to je ujedno bio i posljednji dan prikupljanja drva⁴¹ za kuću zato što se u božićne dane nije smjelo ići u takve radnje.⁴²

Kako od spomendana sv. Lucije do samoga Božića ima dvanaest dana, tako je nekada običaj nalagao da se prati i bilježi vrijeme kroz taj period, a svaki je dan predstavljao jedan mjesec u godini. Prema predaji, vjerovalo se da će naredne godine u određenome mjesecu biti onakvo vrijeme kakvo je bilo na odgovarajući dan u tome periodu. Također, broj dvanaest veže se i za proricanje djevojaka oko budućega ženika. Na dvanaest bi papirića djevojke ispisale imena dvanaestorice mladića iz svoga kraja te ih stavile ispod jastuka. Svakoga bi jutro bacile jedan od tih papirića kako bi na Božić ostao jedan papirić, odnosno jedan mladić za kojega su vjerovale da će ih oženiti. Istu su stvar znali raditi i mladići.⁴³

U dugopoljskome, kaštelanskom i sinjskom kraju vjerovalo se kako sv. Lucija dariva siromašne:

*Sveta Luca je bila ta koja je darivala sirotinju. Ta, ona i je zaštitnica sirotinje. Mi bi ko' dica ostavljali bičve ispo' kušina na kojima smo spavali da bi nan mogla doć Luca i ostavit koji poklon u bičvice. Znadeš kako bi se tu noć lipo i s lakoćon spavalo... Ujutro bi matere i čaće kraj kušina ostavili pokoji dar i rekli da nan je to sveta Luca ostavila, da jon se sad moramo pomolit i zahvalit.*⁴⁴

Sveta Lucija zaštitnica je vida, slijepih, pisara, lađara, krojača, tkalaca, rata-
ra, staklara, kovača i vratara.⁴⁵

Starinski je običaj bio da se na spomendan sv. Lucije vrše ophodi u kojima bi se neposlušna djeca plašila tako što bi netko na bundevi izrezao nos i oči, a unutra bi stavio svijeću, nataknuo je na štap i to bi kroz prozor pokazivao djeci plašeci ih.⁴⁶

loškim bićima više u: Josip Radovan: *Osvrt na demonološke predaje na području Dalmacije*. Suvremena pitanja: časopis za prosvjetu i kulturu, Mostar 32/2021., 135-154.

41 Ova je svetica u nekim mjestima zbog toga nazivana i drvarica, drvaruša ili šumarica.

42 Maja Alujević: *nav. dj.*, 112.

43 U nekim bi se verzijama jedan papirić ostavio prazan. Ako na Božić izvuku prazan papirić, vjerovalo se da se u narednoj godini neće udavati, odnosno ženiti. Usp. Marko Dragić: *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata*. Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno nasljeđe, Mostar 24/2010., 145-148.

44 Mila Balić, Dugopolje, 2021. god.

45 Marko Dragić: *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata*. Hercegovina: godišnjak za kulturno i povijesno nasljeđe, Mostar 24/2010., 133.

46 O tome više: Marko Dragić: *Hrvatski tradicijski adventski i božićni ophodi i običaji namijenjeni djeci*. U: *Dijalekti, jezična povijest i tradicija: Zbornik u čast Josipu Liscu*. Zadar 2020, 235-237.

OČIĆI

Očići,⁴⁷ Oci nebeski (ili samo Oci) obilježavaju se tjedan dana uoči Božića. Taj dan djeca, ali i djevojke i žene od muškaraca traže otkup. Ujutro se probude jako rano ne bi li oca uhvatili u postelji i zavezali ili mu makar prijetili da će ga objesiti, a sve u svrhu njegova otkupa, odnosno da ih daruje. U prijašnjim su se vremenima svi uvelike radovali poklonima. Ako je tko bio u mogućnosti, znao bi darivati i s „boljim”, rjeđim stvarima kao što su: češljici za kosu, marame, ogledala, ali i lopte, zviždaljke...⁴⁸ Toga bi dana zaručena djevojka tražila otkup i od budućega svekra, a navečer bi zaručnik došao na sijelo⁴⁹ u njezinu kuću i obilnije je darivao. Budući da je dan Očića neposredno blizu obilježavanja Božića, sve je meso uglavnom već bilo spremno zbog čega se i ono nekada darivalo – otac bi tako narezao malo pršuta, sudžuka, kobasica i sl.

Ni u Dugopolju pokloni nisu bili izdašni, odnosno darivalo se koliko je tko mogao, a ti su se pokloni (uglavnom bomboni) čuvali da se kasnije prenamijene:

*Očevi su darivali dicu za Očiće, a za Materice su matere darivale. Nije ti tu bilo veliki darova. Jabuku, bombona... Bili su uni bomboni pa bi bili zavezani u one papiriće u raznin onin bojan pa bi posli štedili da bi i' mogli obisit o borić. Ritko se darivalo nešto bolje, nije se baš moglo.*⁵⁰

SVETI TOMA

Sveti je Toma bio jedan od dvanaestorice Kristovih apostola. Zbog toga što nije želio povjerovati u uskrsnuće Isusa Krista sve dok se sam ne uvjeri, dobio je nadimak *nevjerni* Toma. Prema drugoj predaji, slično se ponio i s Marijinim uzašašćem na nebo. Naravno, s vremenom su ga uspjeli uvjeriti – Isus Krist tako što mu je rekao da pokuša staviti ruku kroz njegov bok dok mu je Marija s nebesa bacila svoj pojas.⁵¹

Taj se spomendan u hrvatskoj tradiciji štuje 21. prosinca, a u narodu ga se smatra početkom prvih božićnih blagdana. Budući da je do Božića svega

47 Naziv *Očići* predstavlja umanjenicu množine riječi *otac*.

48 Marko Dragić: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*. Crkva u svijetu, Split 43/2008., br. 3, 434-435.

49 Time se završilo održavanje sijela za tu godinu i ne bi ih bilo sve do poslije Nove godine.

50 Mila Balić, Dugopolje, 2020. god.

51 Prema drugoj legendi, maleni je Krist sjedio u Majčinome krilu pa se negdje navodi kako je odvezao njezin pojas i pružio ga svetomu Tomi, koji ga je poslije poklonio nekome kršćaninu (Erhard Gorys: *nav. dj.*, 363-364).

četiri dana, na taj se dan ljudi obično idu ispovjediti i pričestiti u crkvu, ali i kolju sve ono što su unaprijed pripremili kako bi sve bilo spremno na vrijeme za božićne blagdane. Tome u prilog ide i izreka koja se na taj dan govorila i u Dugopolju: *Sveti Toma, ubij prajca doma!*⁵² U nekim je mjestima upravo spomendan sv. Tome službeno označavao kraj svih godišnjih poslova, a žene bi tada isijavale brašno potrebno za pripremu božićnih kruhova koji bi se pekli uoči Božića jer se držalo do običaja da nema kuhanja u božićnim danima.⁵³ U Dugopolju su žene znale peći nekoliko kruhova već na Tomin dan jer se držalo da se oni na kominu ne mogu peći kasnije zato što bi tamo gorjeli badnjaci.⁵⁴

Poput sv. Andrije, i sv. Tomu veže se uz proricanja o budućnosti i budućem ženiku. Djevojke su mu se molile i utjecale ne bi li im on ukazao na ljubav, odnosno budućega mladoženju. Premda je spomendan sv. Tome Katolička crkva prebacila na 3. srpnja, u narodu je ostala tradicija da se sv. Toma svetkuje 21. prosinca. Stara je hrvatska tradicija da bi se svi ukućani na taj dan morali vratiti doma iz mjesta u kojima su bili na radu kako bi zajedno dočekali Božić.

BADNJAK

Badnjak ili Badnji dan slavi se 24. prosinca, jedan dan prije Božića. Milovan Gavazzi kaže kako podrijetlo riječi *badnjak* možemo potražiti ili u staro-crkvenoslavenskome glagolu *bvdeti* što bi značilo 'bdjeti', ili u pridjevu *badar*, odnosno glagolu *razbadriti se* što ima značenje 'razbuditi se, biti budan'.⁵⁵

U hrvatskoj se tradicijskoj kulturi na Badnjak, ali i na Božić i Novu godinu, a ponegdje i na spomendane sv. Barbare i sv. Lucije, *položajilo*. Riječ *položaj* u ovome smislu dolazi od riječi *polaziti* = obilaziti. Gavazzi kaže da je polaznik, tj. „srećonosni gost” (kako ga nazivaju Dunja Rihtman Augustin i Mirko Kus-Nikolajev) koji rano ujutro dolazi u susjednu, prijateljsku ili, pak, rodbinsku kuću, obavezan na Božić, ali negdje je očekivan i neki drugi dan ili na sam Badnjak. Čak se uglavnom smatra poželjnim da to bude ukućanima

52 Mila Balić, Dugopolje, 2018. god.

53 Marko Dragić: *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*. Ethnologica Dalmatica, Split 21/2014., 107.

54 Dinka Alaupović-Gjeldum: *O običajima životnoga i godišnjeg ciklusa u Dugopolju*. U: Ante Gulin (prir.): *Zbornik radova Općine Dugopolje*. Zagreb-Dugopolje 2001., 513-514.

55 Usp. Milovan Gavazzi: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb 1991., 128-129; Marko Dragić: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*. Crkva u svijetu, Split 43/2008., br. 1, 68.

poznata muška osoba (prijatelj, susjed ili rođak) koja se već ranije dogovorila da će to učiniti. Polaznik tada obavlja određene obrede kako bi kuća u koju je došao, ali i njezini ukućani, u narednoj godini bili u blagostanju. Polaznik najprije čvrsto sjedi na slami (vjerovalo se da će i kokoši tako sjediti na jajima ne bi li se izlegli pilići), onda ga domaćica posipa žitom, a potom on nogom udara po badnjaku koji izgara. Naposljetku biva počašćen i darivan kobasicom, raznim kolačima i sl.⁵⁶

Badnjak je dan koji je posvećen prvim stanovnicima svijeta po Bibliji, Adamu i Evi. Hrvati katolici drže da je tada post i nemrs. Iako taj post nije određen od strane Crkve, sačuvao se još od davnina. Stariji su se držali običaja da ne jedu do večere zbog čega bi se reklo da oni čitavi dan *žežinjaju* – ujutro bi pili čaj i jeli kruh, a za ručak ribu, bakalar ili kakvu drugu posnu i sirotinjsku hranu. Što se tiče obavljanja poslova, stariji muški dio obitelji pripremio bi drva potrebna za: ogrjev, tradicionalno paljenje badnjaka i živinu koja se pekla za objed. Zatim bi se oni uglavnom odmarali dok su se žene bavile pripremanjem jela i kolača te čišćenjem kuće.⁵⁷

U folklornome se smislu ovaj spomendan smatra najbogatijim danom u tradicijskoj kulturi kršćana. Na Badnje jutro i dan pripremala se hrana koja će se blagovati na Božić, škropljenje⁵⁸ kuće i ukućana blagoslovljenom vodom, kićenje kuće i okućnice zelenilom,⁵⁹ a Badnju noć karakteriziraju obiteljska večera i zajednička molitva, kićenje bora/jelke i ukrašavanje jaslica, slama, bdjenje, pjesme i čestitanje i dr. Na taj dan obavljaju se sve zadnje pripreme za svetkovinu Božića.

Tradicija nalaže da obitelji kite božićna drvca (bor ili jelku) na Badnji dan. Prije pedesetak i više godina, ljudi su kao ukrase koristili svijeće, srebrno ili zlatno obojene orahe, lješnjake, smokve, bombone, jabuke ili pak ukrasne ša-

56 Isto, 173-174.

57 Usp. Silvio Braica: *Božićni običaji*. Etnologica Dalmatica, Split 13/2004., 11-19.

58 Škropljenje je naziv za stari obred koji uglavnom obavljaju svećenik ili biskup, a mogu i domaćica ili domaćin kuće (ili netko drugi od ukućana), na način da škropilo, odnosno grančicu neke biljke, najčešće bora, lovora ili ružmarina, utapa u blagoslovljenu vodu i njome prska osobe, kuće i domove, stvari, vrtove, blago i sl., a sve s ciljem čišćenja od uroka i ostalih demonskih sila (usp. Anđelko Badurina (ur.): *nav. dj.*, 560; Marko Dragić: *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*. Crkva u svijetu, Split 42/2007., br. 1, 98-101).

59 U Dugopolju su žene kitile kuće granama bršljana, a bršljan je, kako navodi Gavazzi, služio kao zaštita od demonskih bića i vještica (Milovan Gavazzi, *nav. dj.*, str. 151).

rene papire koji svjetlucaju. Svi su domovi u adventu morali biti u zelenilu, a ono je uključivalo sve od pšenice posijane u posudici do božićnoga drvca. Zelenilom su ljudi izražavali želju za obiljem i napretkom u narednoj godini.⁶⁰

U Dugopolju božićno drveće nije bila čitava jelka/bor kao danas nego se uzimala samo zelena grana koja bi se ukasila raznim ukrasima:

*Kitija bi se bor, al' nije ti to bija ovaj bor današnji, jelka, nego bor ka oni tamo u Gaju šta imaju. Otkineš jednu granu, nešto bi improvizira obisit. Bilo je oni' neki' bombona, veliki', dugačkih, unda bi se oni okitili i stavili na bor tako da dica mogu pojist te bombone. Prije Božića bi se to užurbano, svi su ljudi čistili kuće, baš ono jer dolazi Božić. Sve bi se čistilo i pralo. Feštalo se, išlo se na misu, na ponoćku, nije to bija nikaki glamur.*⁶¹

Za Badnjak su žene od kolača uglavnom pravile uštipke ili pršurate zato što se u narodu uvijek govorilo da je dobro imati široku ponudu hrane kada dođu gosti,⁶² zbog čega su neke žene za tu prigodu znale pripremiti i tridesetak vrsta peciva i kruha. Ti su pripravci najčešće ukrašeni motivima križa ili klasa. Dugopoljske su domačice uoči Božića, osim uštipaka, pekle i kruh ispod peke na specifičan način:

Kad danas vidin ovu našu dicu kako se vesele Božiću, sitin se svoga ditinjstva podno Mosora u ovome mome lipome Dugopolju. Večer prije Badnje večeri, mi dica bi se uspeli na naš tavan, di smo ležali. Cilu noć bi se budili i čekali kad će svanit, kad će se mater uspet i dizat nas. Mi bi se svi odman skočili i navukli naše ponjave. Mater bi nan dala kovu i mi trkon u ogredu po šumu. Tribalo je babi skupit šume da nan ispeče uštipke. Promrzli bi, al' nema u kuću dok kova ne bude uz vri puna. Kad bi ušli u našu čađavicu, baba bi nan (Bog joj da sto pokoja) dala vruća mlika da se napijemo. Svi bi sili oko komina na tronožac, grijali se i gledali našu dragu babu kako misi uštipke. Turali smo šumu u vatru da se ne utrne, da budu lipši na njon uštipci. Kad bi baba zasila za komin, stavila onu duboku tavu čađavicu punu uja, nama bi odma sve zavonjalo. Nismo smili uzet one zlatne uštipke šta i je samo ona znala ispeć. Morali smo bidni trpit dok zadnji ne bi bija

60 Marko Dragić: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*. Croatica et Slavica Iadertina, Zadar 6/2010., 251.

61 Ispričala mi je 2021. godine u Dugopolju Mara Balić (djev. Kulić) zvana Seka, rođena 1950. godine u Dugobabama, udana u Dugopolju.

62 Usp. Frano Ivanišević: *Poljica, narodni život i običaji* (reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa). Split 1987., 436.; Marko Dragić: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*. Croatica et Slavica Iadertina, Zadar 10/2014., br. 2, 410.

gotov. Tek onda bi nan dala da idemo. A unda, udri, stavi mrvu cukra ako bi bilo i tari dok nas drob ne bi zabolija. Znala bi bidna baba govorit: 'Jidite, dica, jablanovi moji. Danas je Badnjak. Triba se veselit Božiću.' Ko je unda da svaka blaga ka šta danas dica imadu. Nami bi uštupak bija najlipši kolač. Pokojna bi mater zakuvala kruv pa bi uz njega jedan malešni ka kolač.⁶³

I unda bi se ispekli uštupci. Bile su one velike tave s dugon ručkon. Bilo bi uvi' uštupaka i vina za Badnju večer. Nisi tad ima alata za peć svašta... Nego smo pekli kruv i pod peku sa njin. Unda smo čašon napravili one krugove i prikrižili ga gori. Odozgo ga žumankon dok je vruć, jajon, polij i to je to.⁶⁴

Ja znan, moja mater bi pekla veliki kruv. Stavila bi jaja unutra, ja se toga sićan ka da je jučer bilo. Zakuvala bi kruv i pekla, stavila u kvasac, metila bi peku, razbije jedno jaje, namaže i napravi križ.⁶⁵

U Dugopolju je svaka obitelj uvelike držala do svojega blaga osobito na velike kršćanske blagdane. Pravljenje kolača bio je proces koji je željno iščekivala i pratila cijela dječja strana obitelji, ali ne samo oni. Poslasticama su se radovale i njihove životinje jer ih je narod u tome razdoblju častio, općenito, većim količinama hrane pa i kolačima:

*Moj ćaća pokojni bi uvik, za bilo kojeg sveca, da blagu nešto više nego obično. Tribalo je i blago počastit, pogotovo na Božić i Uskrs. Kad se škropila kuća, uvi' bi i blago oša blagosovit.*⁶⁶

S kruhovima i kolačima, koji su se pekli na Badnjak, radili bi se određeni rituali koji su uključivali i stoku. Ukućani bi zajedno s blagom lomili i dijelili kruh te pili vina:

*Kad bi bija gotov kruv, jedva bi dočekali da ćaća dotra blago u kuću. Unda bi, mi svi, išli u štalu, nosili taj mali kolač među ovce i molili Boga. Od tog kolača bi lomili i svakoj ovci dali po zeru. Kad bi sve podilili i izmolili unda bi opet ušli u našu čađavicu i čekali dida – starješinu kuće da unese badnjak.*⁶⁷

Na Badnjak je u središtu pozornosti drvo badnjak. U kulturnoj tradiciji Hrvata govori se o postojanju dviju vrsta badnjaka – prva se odnosi na hrastovu granu (najčešće hrasta cera) na kojoj još ima lišća, dok je druga značila panj,

63 Kazivala 2016. godine u Dugopolju Anđelka Balić (djev. Čelan) zvana Đela, rođena 1948. godine u Dugopolju.

64 Mila Balić, Dugopolje, 2020. god.

65 Mira Radan, Dugopolje, 2021. god.

66 Isto.

67 Anđelka Balić (Đela), Dugopolje, 2016. god.

kladu ili mrtvi dio nekoga stabla (u Dalmaciji su to najčešće bili hrast, maslina ili česmina), što je bilo dužine od jednoga do dva metra te debljine od oko 30 do 50 centimetara i dva manja dijela ili komada drveta. Ako se ne bi imalo željenog drveća ili stabala, badnjaci su znali biti i od grabovine, bukovine, javora, smreke i sl.⁶⁸ U hrvatskoj su se tradiciji najčešće ložili ili jedan ili tri badnjaka (koji simboliziraju Presveto Trojstvo). Dugopoljci su tako ložili dva veća i deblja badnjaka – malo veći je bio *didov*, a manji *babin* te uz njega jedan tanji.⁶⁹ Domaćin je, dok je unosio badnjake u *kužinu*, pozdravljao s „Faljen Isus i Marija, na dobro vam došlo porođenje Isusovo!”, a ukućani bi mu uzvratili: „I tebi, sinko!”⁷⁰

Domaćin kuće i ostali muški članovi nekada su i mjesecima ranije tražili drvo koje će biti pogodno za badnjak, a običaj je bio da se ono uglavnom siječe na sam Badnjak i to uvijek u svojoj ogradi. Međutim, u Dugopolju je bilo i obitelji u kojima su muškarci u sječu krenuli i par dana prije Božića dok su žene temeljito čistile kuću:

*Kuća se u adventu morala čistiti od-do, ko da će ti doći neka kontrola. Tamo par dana prije Božića, sikli su se badnjaci. Badnjaci su se morali sići u svojom ogradi, onda su se nosili, posipala bi se slama u kužinu, dica bi se valjala po ton slami. Na Badnjak bi se stavili badnjaci, donilo bi se vino pa bi se tu nazdravljalo. Onda bi se išlo od kuće do kuće čestitat pa govoriš: 'Sretan Božić, na dobro vam došla Badnja večer!'. Ne ideš sad baš po cilon selu, al', recimo, po košiluku di si ti bi obavezno čestita svakome Badnju večer i Božić.*⁷¹

Prema badnjacima se narod u hrvatskoj tradicijskoj kulturi ponašao kao prema ljudima – obraćali su im se imenima, hranili ih i pojili. Tako su ljudi u Dugopolju, na primjer, badnjacima davali hranu (malo od svega što se na taj dan spremalo) i zalijevali ih vinom, a čak su ih i smatrali članovima obitelji – narod ih je nazivao *did* i *baba* (po uzoru na to „čiji” su badnjaci). Nakon što bi domaćin unio badnjake u *vatrenu kužinu*, po podu oko komina prosipala se slama, na kojoj su se djeca valjala, i tu bi roditelji sakrili orahe, bademe, jabuke i druge stvari kako bi ih razveselili. Nakon dječje igre, naložili bi se badnjaci:

68 Usp. Marko Dragić: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*. Crkva u svijetu, Split 43/2008., br. 1, 70.

69 Taj najtanji badnjak na komin se stavlja između dva veća, negdje preko njih, negdje iznad, a negdje ispod, da se ta dva mogu na njega nasloniti. On je služio kao prijelad kako bi vatra što bolje gorjela (Josip Milićević: *nav. dj.*, 492).

70 Dinka Alaupović-Gjeldum: *nav. dj.*, 515.

71 Mara Balić (Seka), Dugopolje, 2021. god.

*Na Badnju večer, išlo se u kužinu, vatrenu, stavila bi se dva mlada 'rastića i naložila bi se vatra. I gazda kuće, muškarac stariji od kuće, uzme krštenu vodu i blagošovi komin i pomoli se sa svojom obitelji.*⁷²

Uvijek se gledalo „čiji” će badnjak prije izgorjeti zato što su ljudi po tome proricali koja će osoba duže živjeti, odnosno prije umrijeti. Zbog takvih su se gatanja i praznovjerja bake i djedovi nerijetko svadali i natjecali u božićnome razdoblju:

*Dobri did bi zasuka brke i unija badnjake i onin svojim dubokin glason reka: 'Valjen Isus. Na dobro van došla Badnja večer'. Mi bi u glas odgovarali: 'Vazda budi'. Čaća i mater bi posuli slamu oko komina i u nju bi turili šta bi bilo u kući, malo oraja, malo bajama, ako bi bilo bonbona i jabuka. Unda bi se dica bacala po slami i traži ko će skupit više. To je za nas bila prava fešta. Bože mili, lipo li se toga spominjat. Unda bi did zapalija badnjake (uvik bi bija deblji didov badnjak, a babin tanji). Unda bi on govoriya: 'Turajte dica babin badnjak, da prije izgori'. Mi, ka đavli, privatili bi šta bi did govoriya, jer uvik je on koju lipu ima za nas.*⁷³

Nakon što se zapale badnjaci, obitelj se okupi za molitvu: *Prije večere bi se cila kuća lipo pomolila Bogu, zahvalili bi mu šta smo živi i zdravi mi koji jesmo, al bi se pomolili i za sve drage mrtve, nek in je pokoj duši.*⁷⁴

Kako je svaka obitelj za Badnjak postila, večeralo bi se malo bakalara i krumpira te uštipaka pečenih na ulju.⁷⁵ Za vrijeme večernje molitve palila se svijeća⁷⁶ koja se stavljala u posudu sa pšenicom:

*Na Badnju večer prije obida se pale sviće, uvi' su bile tri. Staviš ka tri sviće pa ih unda zavežeš doli pri dnu, da stoje zajedno, s nekin konopon ili, ako bi ko ima, kakve crvene vrpce da lipše izgleda jer isto je to bilo ka svečaniye.*⁷⁷

Sviće gore dok svi članovi obitelji ne pojedu: *Kad dođe Božić, unda uveče na Badnju večer, upali se svića, večera se, obično je bija bakalar.*⁷⁸

72 Mila Balić, Dugopolje, 2020. god.

73 Anđelka Balić (Đela), Dugopolje, 2016. god.

74 Mila Balić, Dugopolje, 2022. god.

75 Josip Miličević: *nav. dj.*, 493.

76 Ona se, osim na Badnjak, palila i na Božić te Novu godinu, a nekada i na Staru godinu te na blagdan Sveta Tri kralja (Marko Dragić: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*. Croatia et Slavica Iadertina, Zadar 6/2010., 239).

77 Mila Balić, Dugopolje, 2022. god.

78 Šima Čipčić (Žuro) zvana Zora, rođena 1937. godine u Dicmu, udana u Dugopolju, kazivala 2021. godine u Dugopolju.

Sviječa se palila i za pokojne ukućane: *Za nji' bi uvi' negdi sa strane gorila mala svića jer je običaj da i' se sitiš u to najlipše doba godine. Ne bi bila velika svića, ka voštanica, nego ona manja, ona bi se zapalila.*⁷⁹

Hrvatima su svijeće koristile protiv uroka, bolesti, ali i nevremena. Kada svi završe s večerom, domaćin svijeću gasi komadićem božićnoga kruha koji umoči u bukaru vina, a to je smatrano jednom vrstom poslatice. U Dugopolju postoji više vjerovanja vezanih za smjer dima ugašene svijeće:

*Kad bi svi izili, did bi iz sredine kruva izriza mali trokut i umočija ga u vino. Time bi utrnija sviću. Reklo bi se – di dim ide, tu će zemlja roditi.*⁸⁰

*Vjerovalo se da, ako domaćin iz prve kaplje ugasi sviću, neće dugo živiti, a ako mu se svića otima pa je tek nakon nekoliko pokušaja ugasi, onda će duže živiti. Isto tako, na koga od ukućana krene dim ugašene sviće, smatra se da će taj prvi umrit.*⁸¹

Upravo zbog takvih proricanja, koja su uglavnom vezana za smrt nekoga od ukućana, božićna se sviječa poistovjećuje i s onom pokojničkom koju narod pali o nečijoj smrti ili pogrebu.⁸²

Nakon večere, svi bi sjeli oko komina gdje bi se grijali, molili Bogu, pjevali božićne pjesme, pričali priče, ali i iščekivali sutrašnji ručak i cijelu „raskoš“ koju Božić sa sobom nosi. Kada bi došlo vrijeme za ići u crkvu na misu, iz ormara bi se izvadila čista, a često nova odjeća koja je kupljena za tu prigodu:

*Navisija bi dida komaštre i o nji obisija bronzin. U njega bi stavija lipa, suva mesa, ki danas. Cilu noć bi sidili oko komina i molili Boga i pivali božićne pisme. Lipo bi gorila vatra, a kupus i suvo meso vonjalo. Kad bi brzo došla ura da moramo u crkvu, mater bi nan spremila najlipšu robu šta smo imali. Obukli bi se (a ko sritniji od nas) pa unda svi kućon na noge do crkve. Lipa naša crkva svetoga Mijovila. I unda su je kitili. Slavili bi Božić baš onako od srca. Veselili bi se cilu godinu i čekali ga.*⁸³

*Kad se večera, ide se od kuće do kuće, čestita se Badnja večer, al malo nas je bilo, svak u svadi, svak u mržnji. Pivalo se cilu noć na Božić, veselili se ljudi. Unda se stavi bakra, kiseli kupus najslade iz bakre jist. Bilo koštradine, kisela kupusa, kobasice, divenice. Badnjaci se stavu, moli se Boga. Unda se stavi ručak za sutra za Božić i unda se ide u crkvu. Ujutro bude rakije starije, rogača.*⁸⁴

79 Mila Balić, Dugopolje, 2021. god.

80 Anđelka Balić (Đela), Dugopolje, 2016. god.

81 Vidi: Dunja Balić: *Dugopoljska usmeno-književna baština u etnološkom kontekstu* (završni rad). Filozofski fakultet Split 2013., 13. Dostupno na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffst%3A698> (pristup 31. 1. 2022.).

82 Milovan Gavazzi: *nav. dj.*, 131-132.

83 Anđelka Balić (Đela), Dugopolje, 2016. god.

84 Šima Čipčić (Zora), Dugopolje, 2021. god.

Narod ne bi gasio vatru koja je gorjela i oko koje se za Badnju večer skupe obitelj i prijatelji jer je običaj bio da takvo svjetlo gori cijelu noć – čak i kada se išlo u crkvu, jedan član obitelji uvijek bi ostao motriti i paziti na vatru.⁸⁵ Svjetlo je u toj prilici bilo simbol kršćanskoga gostoprinstva, budući da se maleni Isus rodio na slamici u štalici zato što je njegovim roditeljima rečeno kako za njih nema mjesta ni u kućama ni u gostionicama.⁸⁶ Ono što ostane od zapaljenoga badnjaka, koji je gorio sve do 6. siječnja, blagdana Sveta Tri kralja, nosilo bi se u vinograde, voćnjake, maslinike i sl., a koristilo se kao zaštita od lošega vremena te za veće obilje i urod plodova.

Nakon mise, već ispred crkve ljudi su jedni drugima čestitali Božić i iskazivali najljepše želje. Vraćajući se kući pjevali su božićne pjesme, a kada bi stigli, za kominom su jeli najčešće suhoga mesa, koje ih je dočekivalo, budući da su prethodni dan postili:

Dok bi većina odrasle čeljadi išla u crkvu na ponoćku, domaćin kuće je ostaja uz vatru i kućni bronzin. Kada se ostala čeljad vrate iz crkve mora ih sačekat skuhan ručak i to je red. Inače je običaj da se nakon božićne mise ispred crkve poljupcem čestita rođacima i prijateljima, a također je red da se pozovu na ručak oni kojima je kuća udaljena od crkve. Kada bi se išlo na ponoćku prije su se palile luči, a kasnije bi svatko nosio bateriju.⁸⁷

Poslin mise bi svin puten do kuće čestitali i pivali pisme. A unda trkon do kuće, pa sidi za siniju i čekaj kad će mater dat onog suvog mesa i kupusa da idemo. Bože mili i danas mi to vonja. I sad bi ga jila. Prvo bi did sebi da, pa ćaće, pa unda nama ostalin. Ko je unda šta smija reć ćaći i didu. A danas, Gospe mila, niko nikoga ne poštiva, dite.⁸⁸

Ako se netko od ukućana zove Bože ili nosi ime tomu slično, simbolično bi ga se objesilo o kućnu gredu zbog čega se on trebao otkupiti kakvim darovima.⁸⁹

85 Najčešće bi u kući ostala domaćica koja bi tada pripremala ručak za sutra, odnosno obrok koji bi se blagovao rano ujutro, oko 5-6 sati kada bi se ukućani vratili iz crkve (usp. Dinka Alaupović-Gjeldum: *nav. dj.*, 515-516).

86 Marko Dragić: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*. Croatica et Slavica Iadertina, Zadar 6/2010., 257.

87 Vidi: Dunja Balić: *nav. dj.*, 13.

88 Anđelka Balić (Đela), Dugopolje, 2016. god.

89 Dinka Alaupović-Gjeldum: *nav. dj.*, 515.

KOLEDANJE

Vrijeme adventa prožeto je čestitarskim ophodima u onim domovima gdje bi bila imenjakinja ili imenjaka sv. Martina, sv. Katarine, sv. Barbare, sv. Nikole, sv. Lucije, sv. Tome te do Sveta Tri kralja (6. siječnja). Ti ophodi u Dugopolju zovu se kolendavanje. Koledalo se pod prozorom, pred kapijom ili vratima te u domu domaćina.⁹⁰ Koledalo se na spomendane u onim domovima u kojima je živio imenjaka sveca. Koledari su svojim pjesmama iskazivali čestitke i dobre želje. Pored domova u kojima je netko te godine umro ili je netko teško bolestan, prolazili su dostojanstveno.

Često bi djeca, ali i odrasli išli kolendati⁹¹ po susjedstvu, a zauzvrat bi dobili kakav poklon. U Dugopolju postoji kolenda koju je nekada davno cijelo selo napamet znalo i pjevalo, a danas je se samo pojedini sjećaju:

*Božić bata uz po'je,
vesele se gospoje,
da će rodit šenica
i vinova lozica
i kobila ždribića
i kozica kozlića
i kravica telića
i nevista sinčića.
Božić selon bata,
na čija će vrata?
Na moja će vrata
bacit šaku zlata.⁹²*

U navedenoj kolendi šestercima i sedmercima se izriču želje za novu godinu. Ta kolenda ima panspermijsku funkciju.

90 Marko Dragić: *Koledanje i veseljanje u hrvatskoj tradiciji*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Split 2008., br. 1, 23.

91 Riječ kolenda višestrukoga je značenja – najčešće označava skupno pjevanje odraslih momaka, čak i djece, ali i pjevanje pod prozorom drage djevojke; u širem značenju, radi se o običnoj pjesmi i čestitanju, božićnoj slami ili darivanju (usp. Marina Asturić: *nav. dj.*, 110-111; Marko Dragić: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*. Croatica et Slavica Iadertina, Zadar 10/2014., br. 2, 423).

92 Mila Balić, Dugopolje, 2022. god.

ZAKLJUČAK

Iz prikupljenih je zapisa i literature vidljivo da je Dugopolje mjesto bogato običajima, tradicijom i vjerovanjima, što je ostalo sačuvano barem u usmeno-obliku prenošenjem sa starijih generacija na mlađe. Kazivači su govorili o najvećim blagdanima i spomendanima u adventskom razdoblju do kojih se drži u ovome mjestu te o običajima i tradiciji vezanima uz njih. Dugopoljci su narod koji od davnina drži do vrijednosti kojima su ih učili njihovi preci i tako doprinose očuvanju baštine koja je nastala spajanjem religijskih i kulturnih, narodnih vrijednosti. Sve običaje i tradicije trude se sačuvati i prenijeti na svoje potomke jer su i njima njihovi preci govorili o važnosti njihova očuvanja, uz izreku: „Bolje da propadne selo, nego običaji!“. Takvu poruku imala je i jedna od kazivačica:

Nismo puno imali. Jabuka i bonbon bili su najveća slastica. A bili smo sritni. Puno smo radili, pomagali ćaći i materi. Volili smo se i poštivali. Nismo bili zavidni. Ono malo šta smo imali, dilili smo jedno s drugim... A danas, dite moje, sve je nestalo. Ali, čuvajte vi ove naše lipe običaje. Zato ovo i pričam dalje, da svi vidu kako je nama bilo. Poštivajte jedni druge! Veselite se Božiću baš onako kako ide, od srca.⁹³

Međutim, smisao običaja i njihovo značenje s vremenom se mijenjaju, prilagođavaju, ali i zaboravljaju. Tako narod do nekih adventskih običaja drži i dan-danas (sijanje pšenice, paljenje svijeća, odlazak na polnoćku), dok drugi bivaju zaboravljeni i polako iščezavaju (kolendavanje, darivanje na spomendan sv. Lucije, kićenje zelenilom, paljenje badnjaka...). Ljudi često kažu kako svako vrijeme ima svoje običaje, zbog čega treba biti svjestan da ni narodne tradicije i običaji nisu vječni – prijeti nam potpuno zapuštanje i nestanak nekadašnjih narodnih običaja. Adventski običaji, obredi, pohodi položajnika, usmene ophodne koledarske pjesme imaju apotropijsku i panspermijsku funkciju. Simbolično nagrađivanje djece ima odgojnu funkciju. Nekadašnje kićenje domova, štala, dvorišta, ali i današnje kićenje bora ima estetsku funkciju. Starinski običaj posipanja slame po kuhinji ima simboličnu funkciju. Uz spomendane u adventu vezuju se razne divinacije. Ti običaji, obredi, divinacije sadržavaju pretkršćanske elemente. Škropljenje blagoslovljenom vodom, molitve, mise zornice, post, odlazak na polnoćku vjerskoga su karaktera.

93 Anđelka Balić (Đela), Dugopolje, 2016. god.

Kako se adventski običaji ne bi potpuno izgubili ili modernizirali, tako je važno provoditi terenski rad i osvijestiti potrebu za inkulturacijom adventa i općenito nematerijalne kulturne baštine.

LITERATURA

- Dinka Alaupović-Gjeldum: *O običajima životnoga i godišnjeg ciklusa u Dugopolju*. U: Gulin, Ante (prir.): Zbornik radova Općine Dugopolje. Zagreb-Dugopolje 2001., 493-526.
- Maja Alujević: *O blagdanu svete Lucije*. *Ethnologica Dalmatica*, Split 15/2006., 107-116.
- Marina Asturić: *Advent u bročansko-stonskoj tradicijskoj kulturi*. *Ethnologica Dalmatica*, Split 25/2018., 97-117.
- Anđelko Badurina (ur.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb 1979.
- Dunja Balić: *Dugopoljska usmeno-književna baština u etnološkom kontekstu* (završni rad). Filozofski fakultet Split, Split 2013.
- Maja Bošković-Stulli: *Usmene pripovijetke i predaje*. Zagreb 1997.
- Silvio Braica: *Božićni običaji*. *Ethnologica Dalmatica*, Split 13/2004., 5-26.
- Jacobus de Voragine: *Zlatna legenda ili Štiva o svecima, svezak prvi*. Preveo s latinskog izvornika fra Stjepan Pavić, Zagreb 2015.
- Helena Dragić: *Osobna imena motivirana imenima ranokršćanskih mučenica*. *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar 13/2017., br. 2, 235-252.
- Marko Dragić: *Hrvatski tradicijski adventski i božićni ophodi i običaji namijenjeni djeci*. U: Dijalekti, jezična povijest i tradicija: Zbornik u čast Josipu Liscu. Zadar 2020., 227-245.
- Marko Dragić: *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, Zagreb 13/2015., br. 2, 141-162.
- Marko Dragić: *Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*. *Ethnologica Dalmatica*, Split 22/2015., br. 1, 5-42.
- Marko Dragić: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*. *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar 10/2014., br. 2, 399-435.
- Marko Dragić: *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*. *Ethnologica Dalmatica*, Split 21/2014., 103-124.
- Marko Dragić: *Sveta Bernardica u hrvatskoj usmenoj lirici*. *Suvremena pitanja*:

- časopis za prosvjetu i kulturu, Mostar 14/2012., 85-99.
- Marko Dragić: *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Mostar 7/2011., 260-286.
- Marko Dragić: *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata*. Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno nasljeđe, Mostar 24/2010., 129-153.
- Marko Dragić: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*. Croatica et Slavica Iadertina, Zadar 6/2010., br. 6, 229-264.
- Marko Dragić: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*. Crkva u svijetu, Split 43/2008., br. 3, 414-440.
- Marko Dragić: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*. Crkva u svijetu, Split 43/2008., br. 1, 67-91.
- Marko Dragić: *Koledanje i veseljanje u hrvatskoj tradiciji*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Split 2008., br. 1, 21-43.
- Marko Dragić: *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*. Crkva u svijetu, Split 42/2007., br. 1, 98-101.
- Milovan Gavazzi: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja* (III. izdanje). Zagreb 1991.
- Erhard Gorys: *Leksikon svetaca*. Jastrebarsko 2003.
- Luka Ilić Oriovčanin: *Narodni slavonski običaji*. Zagreb 1846.
- Frano Ivanišević: *Poljica, narodni život i običaji* (reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa). Split 1987.
- Krešimir Kužić: *Povijest Dugopolja i njegovih sela*. U: Ante Gulin (prir.): *Zbornik radova Općine Dugopolje*. Zagreb-Dugopolje 2001., 149-248.
- Josip Miličević: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 5-6/1967., br. 1, 433-511.
- Josip Radovan: *Osvrt na demonološke predaje na području Dalmacije*. Suvremena pitanja: časopis za prosvjetu i kulturu, Mostar 32/2021., 135-154.

ADVENT IN TRADITIONAL CULTURE OF DUGOPOLJE

Summary

Advent marks the beginning of the liturgical year, during which the memorial days of St. Barbara, St. Nicholas, the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary, St. Lucy, and St. Thomas are especially celebrated. Advent season ends with Christmas Eve. Advent is characterized by religious and secular customs. Religious customs are reflected in dawn masses, prayers, fasting, confessions, sprinkling on Christmas Eve. In Dugopolje, the feast of All Saints is considered as the "first Christmas". The memorial days of saints in Advent are accompanied by ancient customs, rituals, divinations, processions, Christmas carol wishes. No festivities or weddings were allowed in the Advent season. Special attention is paid to the children. On the memorial days of St. Barbara, St. Nicholas the Bishop and St. Lucy's children are symbolically rewarded. On Christmas Eve, great attention is paid to the family members who passed away, which is reflected in prayers for the deceased and lighting the candles for them.

Ancient customs are modified over time, sometimes revitalized, but also forgotten, which can lead to their transition into oblivion and their complete disappearance.

Based on the scientific literature and original field recordings, this paper interprets, and analyses field records collected in the Dugopolje area in the period from 2016 to 2022.

Keywords: legends, hagiography, customs, memorial days, caroling

